

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 23 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2023

Nazire Geleneği erevesinde Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bir Beytinin Klasik Türk Şiirine Yansıması

The Impact of a Couplet of Hafez al-Shirazi on Classical Turkish Poetry in the Context of Nazire Tradition

Ayşe Parlakkılıç Mucan*

Dr. Öğr. Üyesi, NEÜ Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
Assist. Prof., Necmettin Erbakan University, Ahmet Kelesoglu Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature

Konya / Türkiye

aparlakkilic@erbakan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-9448-758X>

Hikmet Atik

Prof. Dr., NEÜ Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı
Professor, Necmettin Erbakan University, Ahmet Kelesoglu Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature

Konya / Türkiye

hikmetatik@erbakan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-7081-104X>

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 30.09.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 30.11.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2023

DOI: 10.33420/marife.1369275

Cite as / Atıf: Parlakkılıç Mucan, Ayşe – Atik, Hikmet. "Nazire Geleneği erevesinde Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bir Beytinin Klasik Türk Şiirine Yansıması". *Marife* 23/2 (2023) 453-470.
<https://doi.org/10.33420/marife.1369275>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Nazire Geleneği Çerçevesinde Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bir Beytinin Klasik Türk Şiirine Yansıması

Özet

Divan edebiyatı, eski Türk edebiyatı, Osmanlı edebiyatı gibi farklı isimlerle anılan klasik Türk edebiyatı 13. asırdan 19. asrın ikinci yarısına kadar kesintisiz olarak varlığını sürdürmüştür. Türklerin İslam medeniyeti dairesine girmesinden sonra oluşan bu edebiyat, İslam kültür kaynaklarının yanı sıra Arap ve Fars edebiyatlarından da büyük ölçüde beslenmiştir. Klasik Türk şiir dili, İslamiyet'in kabulünden sonra vücut bulan ve Derî Farsçası olarak da isimlendirilen Yeni Farsçanın etkisiyle edebiyat dili hâline gelerek klasikleşmiştir. Arap edebiyatından ziyade İran edebiyatı klasik Türk şiirine model oluşturmuş; gelenekleri ve estetik kaideleri ile bu edebiyatı şekillendirmiştir. Bu doğrultuda klasik Fars şiirinin en büyük temsilcilerinden Hâfız-ı Şîrâzî'yi zikretmek gerekir. 14. asırda yaşadığı tahmin edilen şair, Ahmed Paşa, Fuzûlî, Bâkî, Nedîm, Şeyh Gâlib gibi klasik Türk şiirinde üstat kabul edilen şairleri derinden etkilemiştir. Hâfız Divân'ı Osmanlı medreselerinde en çok okunan kitapların başında gelmiş, Hâfız'ın şiirleri Farsça öğretiminde eğitim materyali olarak kullanılmıştır. Bu çalışma, etkisi çağları aşan Hâfız-ı Şîrâzî'nin Divan isimli eserinde yer alan üçüncü gazelin matla beytine klasik Türk şiirinde yazılan nazireleri konu edinmiştir. Bu bağlamda girişte Türk şiirindeki en köklü ve yaygın geleneklerden biri olan nazire ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması ve model metnin Fars şiirindeki konununun görülmesi adına öncelikle Fars edebiyatındaki nazirelere yer verilmiştir. Daha sonra ise ilgili beytin klasik Türk şiirindeki etkisine ayna tutulmuştur. Örnek beyitlerden önce zemin metinde yer alan Türk, Buhara ve Semerkant kelimelerinin çağrışımları üzerinde durulmuş, metnin anlam çerçevesi ve şerhi Hâfız Divânı üzerinde yapılan şerhlerden istifade edilerek sunulmuştur. Bu anlamda şairin beyit içerisinde Türk kelimesine yer vermesi klasik Fars şiiri ile klasik Türk şiiri arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından önemlidir. Zira Hâfız, "Şirazlı Türk (güzel, sevgili) bana gönül verirse, onun Hintli benine Semerkant ve Buhara şehirlerini bağışlayacağım." demektedir. Buradaki Türk kelimesinin güzel ve sevgili anlamında kullanılması, Türk'ün güzelliği ve güzellik unsurları ile Fars şiirine yeni bir sevgili ve güzellik imajı getirdiğinin göstergesidir. Yine metinde geçen Buhara ve Semerkant şehirlerinin sevgilinin beni karşılığında bağışlanması; İslam medeniyeti için son derece önemli bu iki kültür merkezinin sevgili karşısındaki değersizliğini ortaya koymasından dikkat çekicidir. Çalışmamız neticesinde Fars edebiyatındaki nazirelerin model metnin kafiye ve veznine büyük ölçüde uyum gösterdiği görülmüştür. Klasik Türk şiirindeki örneklerde ise büyük ve küçük çapta pek çok değişikliğe gidilmiştir. Örnek beyitlerde model metindeki küçük siyah ben karşılığında sevgilinin kendisi, saçı yahut aşığa verilen öpücüğü konulmuştur. Bir başka değişiklik de zemin metinde sevgilinin beni karşılığında bahşedilen Semerkant ve Buhara şehirlerinin yerini başka şehirlerin alması, bu şairlere ilaveten Mısır, Kandehar, Harezm gibi şehirlerin söz konusu edilmesi veyahut model metindeki şehirler yerine tamamen farklı mekân isimlerinin getirilmesi şeklinde olmuştur. Klasik Türk şiirinde tespit edilen örneklerde Avnî'ye ait şiir dışındaki tüm beyitler Türkçe kaleme alınmıştır. Avnî ise metnini model metnin dili Farsça ile nazmetmiştir. Araştırmamız sırasında ilginç bir örnekle de karşılaşmıştır. Bu örnek; klasik Türk şiiri geleneğinde yazılmamış olmakla birlikte son dönem devlet adamı ve şairlerinden Reşid Fânî'nin Fani Çiçekler adlı eserinde yer alan şahiyye başlıklı şiirinde sevgilinin baygın bakışına Kilis'i ihsan etmesidir. Kafiye için Kilis ismine yer veren şairin ilgili mısraın sonunda Hâfız'ın zemin metnine atıfta bulunması şaşırtıcıdır. Reşid Fânî örneği, söz konusu ibarenin yüzyıllar sonra bile aynı şiir geleneği içinde yazılmamış bir şiirde kullanıldığını göstermesi bakımından çarpıcıdır. Elbette bu beyit ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin hem ait olduğu klasik Fars şiir geleneği içinde hem de klasik Türk şiir geleneği içinde etki alanının ne kadar geniş olduğu bir kez daha anlaşılmıştır. Benzer ça-

İşmalarla her iki edebiyata ait edebî malzemenin karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu sayede İslam medeniyetine ait iki köklü edebiyat arasındaki ilişkilerin net bir şekilde ortaya konulmasına katkı sunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam edebiyatı, Klasik Türk şiiri, Klasik Fars şiiri, Nazire, Hâfız-ı Şîrâzî.

The Impact of a Couplet of Hafez al-Shîrâzî on Classical Turkish Poetry in the Context of Nazire Tradition

Summary

Classical Turkish literature, which is known by different names such as Divan literature, old Turkish literature, Ottoman literature, continued its uninterrupted existence from the 13th century to the second half of the 19th century. This literature, which was formed after the Turks entered Islamic civilisation, was largely fed by Arabic and Persian literatures as well as Islamic cultural sources. Classical Turkish poetic language became a literary language under the impact of New Persian, also called *Dari Persian*, which came into being after the adoption of Islam, and became classical. Persian literature, rather than Arabic literature, formed a model for classical Turkish poetry and formed this literature with its traditions and aesthetic principles. In this respect, it is necessary to mention Hafez al-Shîrâzî, one of the greatest representatives of classical Persian poetry. Estimated to have lived in the 14th century, the poet deeply impacted poets such as Ahmed Pasha, Fuzulî, Bakî, Nedîm and Sheikh Galib, who are considered masters of classical Turkish poetry. Divan of Hafez was one of the most widely read books in Ottoman madrasas, and Hafez's poems were used as educational material in Persian language teaching. This study deals with the nazires written in classical Turkish poetry to the matla couplet of the third ghazal in the Divan of Hafez al-Shîrâzî, whose influence transcends the ages. In this context, general information about the nazire, one of the most deep-rooted and widespread traditions in Turkish poetry, is given in the introduction. In order to better understand the subject and to see the position of the model text in Persian poetry, firstly, the nazires in Persian literature are given. Then, the impact of the relevant couplet in classical Turkish poetry is presented. Before the sample couplets, the connotations of the words "Turk", "Bukhara" and "Samarkand" in the base text are emphasised, and the meaning framework and commentary of the text are presented by making use of the commentaries on Hafez's Divan. In this context, the poet's inclusion of the word "Turk" in the couplet is important in terms of revealing the relationship between classical Persian poetry and classical Turkish poetry. Because Hafez says, "If the Turk of Shîrâz (beautiful, lover) gives her heart on me, I will give the cities of Samarkand and Bukhara to her Indian mole." The use of the word Turk here in the sense of beautiful and lover is an indication that the Turk brought a new image of beloved and beauty to Persian poetry with her beauty and beauty features. Again, the giving of the cities of Bukhara and Samarkand in exchange for the lover's mole in the text is remarkable in terms of revealing the worthlessness of these two cultural centres, which are extremely important for Islamic civilisation, in front of the lover. As a result of our study, it has been observed that the nazires in Persian literature largely conform to the rhyme and poet metre of the model text. In the examples in classical Turkish poetry, on the other hand, many major and minor changes have been made. In the sample couplets, the lover herself, her hair, or the kiss given to the lover was replaced with the small black mole in the model text. Another change is that the cities of Samarkand and Bukhara, which are given in return for the lover's mole in the base text, are replaced by other cities, cities such as Egypt, Kandahar, Khwarezm are mentioned in addition to these poets, or completely different place names are brought instead of the cities in the model text. In the examples identified in classical Turkish poetry, all couplets except Avnî's poem are written in Turkish. Avnî, on the other hand, wrote his text in Persian, the language of the model text. An interesting example was also encountered during our research. This example; although not written in the tradition of classical Turkish poetry, Rashid Fânî, one of the statesmen and poets of the last period, in his poem titled *shathiyya* in his work titled *Fânî Cicekler*, gives Kilis to the languorous of the lover. It is surprising that the poet, who uses the name Kilis for rhyme, refers to Hafez's base text at the end of the relevant verse. The example of Rashid Fânî is striking in that it shows that the phrase in question was used even centuries later in a poem that was not written in the same poetic tradition. Of course, with this couplet, it is once again understood how wide Hâfız al-Shîrâzî's sphere of influence is both within the classical Persian poetic tradition to which he belongs and within the classical Turkish poetic tradition. It is necessary to make a comparative study of the literary material of both literatures with similar studies. In this way, it will

contribute to clearly revealing the relations between two deep-rooted literatures belonging to Islamic civilisation.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Classical Turkish poetry, Classical Persian poetry, Nazire, Hafez al-Shirāzī.

Giriş

Yaygın anlamıyla *nazire*, bir şairin şiirine aynı vezin ve kafiyede başka bir şiir yazmak olarak tanımlanabilir. Bu tanımında yer alan “aynı vezin ve kafiyede” kuralının ihlal edildiğini son yıllarda nazireler üzerine yapılan akademik çalışmalar göstermiştir. Nitekim aynı vezin ve farklı kafiyede yahut aynı kafiyede ve farklı vezinlerde kaleme alınan şiirlerin de nazire kabul edildiğini söylemek mümkündür.¹ Bazı edebiyat tarihçileri bir metnin nazire sayılması için vezin ve kafiye birliğini yeterli görürken bazıları konu birliğinin de aynı olması gerektiğini savunur. Bardahî (d. 850/1446-7), Sürûrî (v. 969/1562) ve Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi (v. 1202/1788) bu isimler arasındadır. Vezin ve kafiye kuralında olduğu gibi zemin metin ve nazire arasında konu birliğinin sağlanmadığı nazirelere de rastlanmaktadır. 16. asır nazire mecmualarından *Pervâne Beg Mecmuası*’nda model metne benzemeyen pek çok nazire ile karşılaşılması, bu duruma örnek teşkil eder.²

Nazire söylemedeki asıl amaç çoğunlukla model metni geçmek, ondan daha iyi bir metin ortaya koymaktır. Bazen de söz konusu metnin eş değerinde bir metin oluşturmak yahut o metne duyulan ilgi ve beğeniye göstermektir.

Nazire; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında ortak bir gelenektir. Arap edebiyatında Cahiliye devrinde ortaya çıkan bu gelenek; *nazire*, *muâraza*, *muhâkât* gibi farklı isimlerle anılmıştır.³ Fars edebiyatında 12. asırdan itibaren varlığını sürdürmüş ve nazire karşılığında *cevâb*, *istikbâl*, *tazmîn* terimleri kullanılmıştır.⁴ Türk edebiyatına da Fars edebiyatından intikal eden nazire geleneği Anadolu’da Yunus Emre’nin (v. 720/1320?) Ahmed-i Yesevî’nin (v. 562/1166) şiirlerine yazdığı nazireler ile başlamıştır. Tıpkı Fars edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da nazireye karşılık zaman zaman *cevâb* kelimesi kullanılmıştır. Bu kelimenin daha çok mesnevilere yazılan nazirelerde ve bilhassa Nizâmî’nin (v. 611/1214) *Hamse*’sine yazılan nazirelerde kullanıldığı görülür.⁵ Ancak bu hususta net bir ayırım olmadığını, başka türlere yazılan nazireler için de *cevâb* kelimesinin kullanıldığını söylemek mümkündür.

Nazire daha çok şiirde karşımıza çıkmaktadır. Pek çok nazım şeklinde kaleme alınmakla birlikte ekseriyetle gazel ve mesnevilere nazire yazılmıştır. Bu duruma, divan şairlerinin şairlik kudretlerini daha çok gazelle ispat etme çabası ve

¹ Mehmet Fatih Köksal, “Nazirecilik Geleneği ve Lâmiî”, *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli - Süleyman Eroğlu (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011), 192.

² Kemal Yavuz, “Türk Şiirinde Nazire”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013), 362.

³ İsmail Durmuş, “Nazire (Arap Edebiyatı)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/455.

⁴ Mustafa Çiçekler, “Nazire (Fars Edebiyatı)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 32/458.

⁵ Mehmet Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz -Divan Şiirinde Nazire-* (İstanbul: Büyüyenay Yay., 2018), 19.

Nizâmî'nin *Hamse'sine* nazire yazmanın şairler arasında bir gelenek hâlini alması sebep olarak gösterilebilir. Ancak mensur eserlere de nazire yazıldığını ifade etmek gerekir.

Nazire kuru bir taklitten öte, model alınan şiirdeki kafiye ve vezni yeni bir mana âlemine taşımaktadır. Özellikle yeni yetişen şairlerin usta şairlere nazire yazarak adeta temrin yapması onların şairlik sanatında ilerleme kaydetmesine vesile olmaktadır. Bu noktada nazire, Tanpınar'ın deyimi ile divan şiirinin "hakîkî bir atölye çalışması" ve "bu şiirin kendine mahsus bir akademisi"⁶ olarak klasik Türk şiiri için oldukça önemlidir. Daha iyiyi ortaya koymak için rekabet, daha iyisi olmak için gösterilen gayret bazen de dostluğun bir nişanesi⁷ olarak nazire; klasik Türk şiirinde bir geleneği temsil konumundadır. Bu tür eserler neyin söylendiğinden çok nasıl söylediğinin önem arz ettiği divan şiirinin anlam dünyasında bir genişleme ve gelişmeye imkân sunmaktadır.

Bu çalışmada klasik Türk şiirinde böylesi önemli bir mevkide duran nazire geleneği çerçevesinde Hâfız-ı Şîrâzî'nin (v. 792/1390?)

⁸ "اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را / به خال هندیش بخشم سمرقند و بخارا را" beytinin klasik Türk şiirine yansıması incelenmiştir. Araştırma verileri örnek beyitlerle desteklenerek yorumlanmıştır.

Literatürde Hâfız-ı Şîrâzî'nin klasik Türk şiiri ve şairleri üzerindeki tesirini konu edinen pek çok çalışma mevcuttur. Hâfız ve eserlerinin Türkler tarafından ne denli sevildiğinin konu edildiği,⁹ *Hâfız Dîvânı*'nda yer alan ilk beytin Osmanlı edebiyatına etkisinin incelendiği,¹⁰ Hâfız-ı Şîrâzî'nin Fuzûlî (v. 963/1556) üzerindeki tesirinin işlendiği¹¹ ve her iki şairin mukayesesinin yapıldığı¹² çalışmalar bunlardan bazılarıdır. Çalışmamız, bu sahadaki çalışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin klasik Türk şiiri ve şairleri üzerindeki tesirine geçmeden önce, çalışmamıza konu olan beyte klasik Fars şiirinde yapılmış nazirelere yer verilecektir.

1. Klasik Fars Şiirindeki Nazireler

Çalışmamızın konusunu teşkil eden beytin müellifi Fars edebiyatının en büyük şairlerinden Hâfız-ı Şîrâzî'dir. Büyük ününe rağmen şairin hayatı hakkında kaynaklarda verilen bilgiler sınırlıdır. Doğum ve vefat tarihi kesin değildir. Tahsili

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2006), 37.

⁷ Mehmet Kalpaklı, "Osmanlı Şiir Akademisi: Nazire", *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006), 2/136.

⁸ Hâfız-ı Şîrâzî, *Divan-ı Gazeliyât-ı Mevlânâ Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*, nşr. Halil Hatîb-Rehber (Tahran: İntişarat-ı Safi Alişah, 1388), 4.

⁹ Ahmet Kartal, "Türk'ün Hafız Sevgisi Yahut Hafız Türk'e Ne Anlatır?", *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011), 125-131.

¹⁰ İsmail Hakkı Aksoyak, "Hafız Divanındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi", *Bilgi* 8 (1999), 99-104.

¹¹ Hasibe Mazioğlu, "Fuzûlî'de Hâfız-ı Şîrâzî'nin Etkisi", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri* (Ankara: TDK Yay., 2009), 538-558.

¹² Hamdi Birgören, "İki Şair: Hâfız-Fuzûlî Karşılaştırması", *Turkish Studies* 8/8 (2013), 299-323.

esnasında *Kur'an* ezberlediği için *hâfız* lakabını aldığı, babasının vefatından sonra annesi ve iki kardeşi ile birlikte yaşadığı, hayatının sıkıntılar ile geçtiği, dini ilimlerle uğraştığı ve bu noktada üstün bir mertebede olduğu muteber kaynaklar ve eserlerinden elde edilen bilgilerden bazılarıdır.

Hâfız; kaside, rubai gibi farklı şekillerde şiir kaleme almasına rağmen asıl şöhretine gazelleri ile ulaşmıştır. Fars edebiyatı başta olmak üzere bütün bir İslam âlemine etki etmiştir. Çalışmamızın zeminini oluşturan beyti de onun bu etkisine örnek oluşturmaktadır. İlgili beyit *Dîvân*'ında yer alan üçüncü gazelin matla beytidir ve şöyledir:

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را
به خال هنریش بخشم سمرقند و بخارا را¹³

(Eğer o Şîrâzlı güzel, benim gönlümü kazanırsa, onun Hintli benine Semerkant ve Buhara'yı bağışlarım).

Şair, şayet sevgili aşkını kabul ederse Semerkant ve Buhara'yı onun Hintlilere benzeyen küçük ve siyah beni için bağışlayacağını söyler. Sûdî (v. 1007/1599), *Hâfız Dîvânı* şerhinde bu beyti "Eger ol Şîrâz şehrinin maḥbûbı bizim gönlümüzü ele götürürse, ya'nî bize ri'âyet üzere olursa anıñ ḥâl-i Hindûsına Semerḳand u Buḫârâ'yı bağışlarım."¹⁴ şeklinde vermiş; ilk anlamını ifade edecek şekilde de şerh etmiştir. Konevî Mehmed Vehbî Efendi (v. 1949) şerhinde de beytin çevirisi Bosnevî ile aynı şekilde verilmiş, devamında "Eger ol vatan-ı aslî ve âlem-i ezeldi olan maḥbûb-ı hakîkî kemâl-i ihsânından kalbime cem'iyet ve sırrıma nûr-i ma'rifet bahş edip beyne'l-usbu'ayn'ından ve kabza-i kudretinde ismette olursam sürûren elle dünya ve âhireti âlem-i gaybda olan zât-ı bîcûnuna bahş ederim ve fenâ-fillâh olup râh-ı tecrîde giderim, demektir."¹⁵ şeklinde tasavvûfî bir yorum getirmiştir. Buna göre şair; Allah'ın kendisine ihsan ve marifet bahşetmesine mukabil, onun gayb âlemindeki eşsiz ve benzersiz zatı için dünya ve ahireti bağışlayacağını ifade eder. Bu durumda şairin Semerkant ile dünyayı ve Buhara ile ahireti kastettiğini ve bu iki şeyi feda ederek *fenâfillâh* makamına ulaşmayı hedeflediğini söylemek mümkündür.

İlgili beyit Hâfız şiirleri arasında hususî bir şöhret kazanmış, menkıbelere dahi konu olmuştur. Rivayete göre, Şîrâz bölgesini ele geçiren Timur yeni vergiler koymuş ve Hâfız'a da küçük bir vergi düşmüştür. Hâfız bu vergiyi veremeyecek durumda olması sebebi ile Timur'a başvurmuştur. Timur, huzuruna getirdiği Hâfız'a şöyle der: "Ben bu parlak kılıcım ile dünyanın meskûn yerlerinin büyük kısmını ele geçirdim. Kendi vatanım ve payitahtım olan Semerkant ve Buhara'yı mamur etmek için ta Semerkant'a kadar olan binlerce vilayeti yıkıp harap ettim. Oysa sen miskin, "Eğer o Şîrâzlı Türk bizim gönlümüzü hoş ederse onun kara benine Semerkant ve Buhara'yı bağışlarım." dediğine göre, iki şehri Şîrâzlı bir güzelin be-

¹³ Hâfız-ı Şîrâzî, *Divan-ı Gazeliyât-ı Mevlânâ Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*, 4.

¹⁴ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. İbrahim Kaya (İstanbul: TYEK Başkanlığı Yay., 2020), 1/341.

¹⁵ Konevî Mehmed Vehbî Efendi, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1872), 1/33.

nine satıyorsun demektir.”¹⁶ Hâfız'ın cevabı ise şöyledir: “Ey âlemin sultanı, işte bu bol keseden cömertlik beni bu hâle getirdi.”¹⁷ Bu nükteli cevap Timur'un çok hoşuna gitmiş ve Hâfız vergi ödemekten muaf tutulmuştur.

Klasik Fars şiirinde de büyük ilgi gören bu beyte pek çok şair nazire yazmış, bilhassa sevgili uğrunda bir şeyleri bağışlama konusunda âdeta Hâfız ile yarışa girmiştir. Sâ'ib-i Tebrîzî (v. 1087/1676?) bu şairlerden biridir. O şöyle söyler:

اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را
و دست و تن و پا را سر به خال هنامویش بخشم

ز مال خویش میبخشد. هر آنکس چیز میبخشد،
نه چون حافظ که میبخشد سمرقند و بخارا را¹⁸

(Eğer o Şîrâzî güzel, benim gönlümü kazanırsa onun küçük ve siyah benine başımı, elimi, tenimi ve ayakımı bağışlarım. Her kimse bir şey bağışlamak isterse kendi malından bağışlamalıdır. Yoksa Hâfız gibi Semerkant ve Buhara'yı bağışlamalıdır).

Şair, sevgilinin küçük ve siyah beni için başka bir şeyler bağışlamayı vaat etmektedir. O, Hâfız'ın aksine sevgilisine kendisinden bir şeyler bağışlamak ister. Nitekim Hâfız'ın sevgilinin siyah beni için Semerkant ve Buhara'yı feda etmesini eleştirmiş, bağışın başkasının değil kendi malından yapılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹

Rind-i Tebrîzî'de (v. 1025/1616-17) bu geleneğe uyar ancak bağış konusunda emin konuşmaz. Sevgili, kendisine gönül verirse ona Buhara'yı belki bahşedeceğini söyler. Burada Semerkant şehrinde bahsetmemesi dikkat çeker:

¹⁶ Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's -Şu'arâ)*, çev. Necati Lugal (İstanbul: Pinhan Yay., 2011), 389-390.

¹⁷ Devletşah, *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's -Şu'arâ)*, 390.

¹⁸ Sâ'ib-i Tebrîzî, *Divân-ı Sâ'ib-i Tebrîzî*, thk. Amîr Firoozkoohî (Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1345), 825.

¹⁹ Şehriyâr-ı Tebrîzî (v. 1990) de bu hususta Sâ'ib-i Tebrîzî'yi eleştirmiş; el, ten ve ayagın kabre bahşedilmesi gereken şeyler olduğunu dile getirmiştir. Zira o, kişinin bir şey bağışlamak istediğinde bunu daha mertçe yapması gerektiğini ifade ederek sevgilinin siyah benine tüm ruhunu ve zerrelerini bağışlayacağını söylemiştir:

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را

به خال هنامویش بخشم تمام روح و اجزا را

هر آن کس چیز می بخشد بسان مرد می بخشد

نه چون صائب که می بخشد سر و دست و تن و پا را

سر و دست و تن و پا را به خاک گور می بخشد

نه بر آن ترک شیرازی که برده جمله دل ها را

Şehriyâr-ı Tebrîzî, *Külliyyât-ı Şehriyâr-ı Tebrîzî* (Tahran: Hayyâm Yayınevi, 1336), 134.

(Eğer o Şîrâzî güzel; benim gönlümü kazanırsa, onun küçük ve siyah benine tüm ruhumu ve zerrelerimi bağışlarım. Her kimse bir şey bağışlamak isterse erkekçesine bağışlamalıdır. Sâ'ib gibi baş, el, ten ve ayak bağışlanmaz. Baş, el, ten ve ayak kabre bahşedilir; bütün kalpleri çalan o Şîraz güzeline bahşedilmez).

ولی گرتک شیرازی دهد دل را بدست ما

در آن دم نیز شاید ما ببخشیمش بخارا را²⁰

(Eğer o Şîrâzlı güzel gönlünü bize verirse biz de o zaman, belki ona Buha-
ra'yı bahşederiz).

Emîr Yûsuf Muhibbî (v. ?) de her ne kadar başta sevgili için Semerkant ve Buhara'yı feda edeceğin söylese de bu kararını değiştirmiş ve sevgiliye tüm dünyayı bahşedeceğini söylemiştir:

اگر گویم دهم بر او سمرقند و بخارا را

هم اکنون باز میگویم دهم من کل دنیا را²¹

(Ona Semerkant ve Buhara'yı bahşederim dediysem şu an tekrar söylüyorum ki ben onun için tüm dünyayı bahşederim).

Muhammed Ali Fazl-Alî (v. 1986) de diğer şairlerin aksine, Hâfız'ın bu kadar üzerine gidilmesini eleştirmiş ve şairin bağışladıkları ile cömertliğini gösterdiğini söylemiştir.

سر آخر چه می نازد ، به شهر خواجه می نازد

سخاوت می کند او هم ، سمرقند و بخارا را²²

(İşin sonunda neye değer ki Hâfız'ın bu kadar üstüne gidiyorsunuz? O Semerkant ve Buhara'yı bahşederek cömertliğini gösteriyor).

Örneklerde de görüleceği üzere klasik Fars şiirinde Hâfız'ın söz konusu matla beyti yaygın bir şöhrete ulaşmış ve pek çok şair tarafından tanzir edilmiştir. Bu nazirelerde nazirenin doğası gereği rekabet, yer yer takdir ve beğeni söz konusudur. Klasik Fars edebiyatındaki nazirelerde model metnin vezin, kafiye ve konusuna uyum sağlandığı görülmektedir. Bundan sonraki başlıkta ilgili beytin klasik Türk şiirindeki etkisi incelenecektir.

2. Klasik Türk Şiirindeki Nazireler

Hâfız'ın meşhur beytinin klasik Türk şiirindeki akislerine geçmeden önce, mezkûr beyitte yer alan ve sevgili için kullanılan *Türk*²³ kelimesi üzerinde durmak gerekir. Zira bu kullanım Fars ve Türk edebî ilişkilerini ortaya koymasına bakımından önem arz eder. *Türk* kelimesi klasik Fars şiirinde etnik anlamının yanı sıra daha ziyade sevgili/güzel manasında kullanılmıştır.²⁴ Bir önceki başlıkta verilen örneklerde de bu durum açıkça görülmektedir.

Ferheng-i Şu'ûrî'de de Türk'ün ikinci anlamı *mahbûb* olarak verilmiştir. Bu

²⁰ Karansadr. "هنر و ادبیات" (Erişim 14 Nisan 2023).

²¹ Karansadr. "هنر و ادبیات" (Erişim 06 Şubat 2023).

²² Karansadr. "هنر و ادبیات" (Erişim 17 Mayıs 2023).

²³ Geniş bilgi için bk. Bünyamin Taş, "Hâfız Şârihlerine Göre Şîrâzlı Türk", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/8 (2019), 262-274.

²⁴ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1994), 9/418.

güzellerin işve ve nazlarıyla âşıkların sabır ve kararlarını yağmalamaları, *Türk* ismi ile anılmalarında etkili olmuştur.²⁵ Türk güzelin bizzat kendisi; güzellik unsurlarından beli, boyu, çekik gözleri, dudağı, gülüşü, saç gibi pek çok hususiyetleri Fars şiirine yeni bir güzellik imajı kazandırmıştır. Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin (v. 725/1325) aşağıda verilen beyti bu duruma örnek teşkil eder. Şair, gönüller çelen güzel için *Türk* kelimesini kullanmış; bu eşsiz güzellikte birinin daha önce doğmadığını dile getirmiştir:

تُرک سفیدروی و سیه چشم و لاله رنگ
مثالت نژاد مادر ایام شوخ و شنگ²⁶

(Ey beyaz yüzlü, siyah gözlü ve lale renkli güzel; dünyada senin gibi güzel ve gönül çekici biri daha doğmadı).

Genel olarak sevgili/güzel anlamında kullanılan bu kelime; Hâfız'ın mezkûr beytini tasavvufî zaviyeden yorumlayan şarihlerden Şem'î'ye göre "mürşid";²⁷ Sürûrî'ye göre "Allah"²⁸ kelimesine karşılık gelmektedir.

Türk divan şairleri de bu kelimeyi zaman zaman *güzel/sevgili* anlamında kullanmıştır. Aşağıda verilen beyitte Nesîmî (v. 820/1417?) sevgilisini peri kadar güzel olarak tavsif ederken *Türk* ifadesinin kullanmıştır:

Bu ne âdetdür ey Türk-i perî-zâd
*Gamundan olmadum bir lahza âzâd*²⁹

15. asır şairlerinden Ahmed Paşa (v. 902/1496-97) da benzer şekilde sevgilisi için *Türk* ismini kullanır:

Yâ Rab bu Türk-i mest nice ceng-cûydu
*Kim söyleyene tîr ü kemândan haber virür*³⁰

Hâfız-ı Şîrâzî'nin meşhur beytinde Semerkant ve Buhara şehirlerini neden tercih ettiği sorusu da üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. Semerkant ve Buhara'nın İslam kültürü için son derece önemli olması, şairin sevgilisi için bağışta bulunurken bu şehirleri seçmesinin temel nedeni olabilir. Hâfız şarihi Sûdî ise bu durumu "Semerkand ve Buḥārā iki şehriñ ismidir ki âdemîsi Türk'dür. Pes, bunda ol münâsebetle zîkr olmuştur."³¹ şeklinde yorumlamıştır. Kaynaklarda Semerkant güzel iklimi ve verimli toprakları ile Buhara ise medrese ve camileri ile ön plana çıkmaktadır.³² Bilhassa doğal güzellikleri ile Semerkant, *yeryüzündeki dört*

²⁵ Hasan Efendi Şu'ûrî, *Ferheng-i Şu'ûrî* (İstanbul: TYEK Başkanlığı Yay., 2019), 2/1298.

²⁶ Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Dîvân-ı Emîr Hüsrev-i Dihlevî* (Tahran: İntişârât-ı Cavidân-ı İlmî, 1345), 367.

²⁷ Şem'î, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_B, 0068), 9^b.

²⁸ Sürûrî (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, OE_Yz, 0582), 19^b.

²⁹ Hüseyin Ayan, Nesîmî Hayatı, *Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni* (Ankara: TDK Yay., 2002), 1/228.

³⁰ Ali Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı* (Ankara: Akçağ Yay., 1992), 160.

³¹ Sûdî-i Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (İnceleme-Tenkitli Metin)*, 1/134.

³² Seda Yılmaz Vurgun, "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2016), 138.

cennetten biri olarak tasvir edilmiş ve yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir.³³

Günümüz Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Semerkant ve Buhara, tarihte ilim ve irfan merkezi olmaları sebebi ile de divan şiirinde sıklıkla yer bulmuştur. Cemâlî (v. 913-157/1510-12?), Rabbi'ni bilmenin ilim yolunda yetişmek için yeterli sayılabileceğini; Semerkant ve Buhara'ya gitmeye gerek olmadığını söyleyerek bu iki şehrin ilim ve irfan yurdu olmalarına dikkat çeker:

*Bildünse özün Rabbi bilüp ilme yitişdün
Lâzım degül olmazsa Semerkand u Buhara*³⁴

17. asır şairlerinden Süheylî (v. 1043-1633-34) de gönlü Buhara'dan Semerkant'a giden bir hocaya benzetir:

*Çıkup dil bend-i zülfünden lebünden yaña yüz tutdı
Gider bir hâcedür gûyâ Buhara'dan Semerkand'e*³⁵

Hâfız Dîvânı'nda yer aldıktan sonra klasik Fars şiirinde pek çok şair tarafından tanzir edilen beyit, klasik Türk şairleri tarafından da beğenilmiş olmalı ki beyte dair pek çok nazire kaleme alınmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu nazirelerin ilki, devrinde *sultânü's-şu'ârâ* olarak anılan Ahmed Paşa'ya aittir. Âşık Çelebi (v. 979/1572), Ali Şîr Nevâî'nin (v. 906/1501) ömrünün son dönemlerinde Sultan Bâyezid'e (v. 918/1512) otuz üç gazel sunduğunu ve sultanın da bu gazelleri Ahmed Paşa'ya göndererek nazire yazmasını istediğini ifade eder.³⁶ Kınalızâde Hasan Çelebi'nin (v. 1012/1604) dedesi Mîrî Emrullah Efendi'den (v. 967/1560) naklettiğine göre, Ahmed Paşa'nın şiirleri Nevâî'nin gazellerini tanzir ettikten sonra güzelleşmiştir.³⁷ Nazireciliği ve tarih düşürmedeki başarısı ile dikkat çeken Ahmed Paşa, Hâfız'ın mezkûr matla beytini bir rubai ile tanzir etmiştir. Nazirelerde zemin metin ile şekil, muhteva ve eda bakımından ortaklık bulunması aransa da Ahmed Paşa'nın bu kuralın dışına çıkarak bir gazelin matla beytinde yer alan metni, rubai ile tanzir etmesi dikkat çekicidir:

*Cihân yansun kim o şem'-i şeker-hand
Yatar giryân ayagında demir bend
Lebi Şîrâzî helvâdır satarsa
Deger Mısr u Buhara vü Semerkand*³⁸

³³ Vambéry Arminius, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, çev. N. Ahmet Özalp (İstanbul: Ses Yay., 1993), 181.

³⁴ İbrahim Çetin Derdiyok, *Cemali Hayatı Eserleri ve Divanı: İnceleme, Tenkidli Metin*, Tıpkıbasım (Cambridge: Harvard University, 1994), 333.

³⁵ Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethudâ, *Süheylî Dîvânı*, haz. M. Esat Harmancı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017), 275.

³⁶ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'ârâ*, ed. Filiz Kılıç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2018), 112.

³⁷ Mehmed Çavuşoğlu, "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâî Tesiri Üzerine Notlar", *Gazi Türkiyat* 1/8 (2011), 27.

³⁸ Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı*, 301.

Bahsi geçen rubai *Latîf Tezkiresi'*nde de yer almaktadır. İlgili başlıkta Latîfî (v. 990/1582), Ahmed Paşa'yı nerede bir güzel görse buna kayıtsız kalmaz ve onu temaşa etmekten kendini alamaz sözleriyle nitelemiş ve bu görüşünü destekler bir menkıbeye yer vermiştir. Buna göre Fatih Sultan Mehmed (v. 886/1481), gılmân-ı hasdan uzun boylu bir genci öğüt vermek için bağlatıp huzuruna getirir. Ahmed Paşa da bu rubaiyi o bendeyi bağlanmış hâlde görünce söylemiştir.³⁹ Burada Hâfız'dan farklı olarak sevgilinin Şîrâz helvası gibi tatlı dudaklarını vermesi karşılığında Mısır, Buhara ve Semerkant şehirlerinin bağışlanmaya değer olduğu ifade edilir. Şair, sevgilinin dudağını Şîrâz helvasına benzetir. İran mutfağının en meşhur tatlılarından olan helva, kırmızılığı ve tatlılığı ile öne çıkan Şîrâz üzümünün suyundan yapılan pekmez ile tatlandırılmaktadır. Yine bu beyitte, Hâfız'dan farklı olarak Semerkant ve Buhara şehirlerinin yanı sıra Mısır şehri karşımıza çıkar. Zira Mısır, pek çok özelliği ile klasik Türk şiirinde ekseriyetle şekeri ve şeker kamışı ile anılmaktadır.⁴⁰

Bir diğer nazire, 16. asrın önde gelen şairlerinden Bâkî'ye (v. 1008/1600) aittir. Divanında Hâfız-ı Şîrâzî'nin üç gazelini tahmis şeklinde, sekiz gazel ve dört mesnevisini de aynı şekillerde tanzir eden Bâkî'nin⁴¹ pek çok beytinde de Hâfız'ın etkisi hissedilmektedir. Bu beyitlerden biri de;

*Zamâne hâl-i Hindû-yı benefşe zînetin görsün
Nisâr itsün Sitânbûla Semerkand ü Buharayı*⁴²

Zamane (insanı) menekşe görünümlü siyah (Hintli) beninin süsünü görsün de İstanbul'a Semerkant ve Buhara'yı feda etsin, demektedir. Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan ben, farklı benzetmelerin yanı sıra bu örnekte olduğu gibi rengi itibarıyla Hintliye ve yine menekşenin ortasında bulunan siyahlığa⁴³ benzetilmektedir. Şair, Semerkant ve Buhara şehirlerinin muhtemelen İstanbullu olan sevgilisinden ötürü İstanbul'a feda edilmesini istemiştir. Bâkî burada Hâfız'ın aksine Semerkant ve Buhara şehirlerinin değerini İstanbul'a nispetle düşürmüştür.

Benzer bir örneği Fatih Sultan Mehmed'de (v. 886/1481) de görmek mümkündür. Zira o da Hâfız'a nazire olarak kaleme aldığı beytinde,

*Eger ân gebr-i efrencî be-dest âred dil-i mâ-râ
Be-hâl-i Hindûyeş bahşem Sitanbûl u Kalâtâ-râ*⁴⁴

Şayet o Frenk kâfiri (sevgili), gönlümüzün muradını verirse onun Hintli (si-

³⁹ Rıdvan Canım, *Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2000), 157.

⁴⁰ Emine Yeniterzi, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-)* 3/15 (2010), 323.

⁴¹ Geniş bilgi için bk. Mehmet Kanar, "Baki Divanındaki Farsça Şiirler", *Doğu Esintileri* 2 (2014), 1-40.

⁴² Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı (Tenkitli Basım)* (Ankara: TDK Yay., 2011), 36.

⁴³ Ayşe Çelebioğlu, "Klasik Türk Şiirinde Menekşe", *Atatürk Üniversitesi GSED* 37 (2016), 173.

⁴⁴ Muhammed Nur Doğan, *Fatih Divanı ve Şerhi (Metin, Nesre Çeviri ve Şerh)* (İstanbul: Yelkenli Yay., 2006), 250.

yah) benine İstanbul ve Galata'yı bağışlarım, der. Burada Semerkant ve Buhara şehirleri yerine İstanbul ve Galata'nın yer alması dikkat çekicidir. İstanbul'un fethi için büyük sıkıntılara katlanan Fatih'in sevgili uğruna bu kenti feda etmek istemesi de manidardır.

İstanbul'un Semerkant ve Buhara gibi İslam dünyası için önemli şehirler karşısında yüceltilmesi durumuna farklı şairlerde de rastlanmaktadır. Örneğin Helâkî (v. 983/1575?), İstanbul ve Galata'yı bir kere görse Mısır, Semerkant ve Buhara şehirlerini bir daha asla anmayacağını söyleyerek yine İstanbul ve Galata'yı Semerkant ve Buhara karşısında yüceltmış hatta yanına bir de Mısır'ı eklemiştir. Aslen Karamanlı olan ve İstanbul'a yerleşen Helâkî'nin zaten yaşadığı şehir olan İstanbul için neden böyle bir söz sarf ettiği düşüncesi akla gelmektedir. Şair, İstanbul'a yerleşmeden önce bu düşüncede olabilir yahut Âşık Çelebi'nin (v. 979/1572) verdiği bilgiden hareketle⁴⁵ gözlerinin görmeyişi onda, dünya gözü ile İstanbul ve Galata'yı bir kez daha görme isteğini uyandırmış olabilir:

Helâkî bir dahi görsem Sitanbul u Kalâtâyı

Ebed anmaz idüm Mısr u Semerkand u Buharayı⁴⁶

19. asırda İran'da yaşamış ve aslen Türk olan Hakîm-i Heydecî (v. 1346/1928), Türkçe şiirlerinden oluşan divanında yer alan beytinde Hâfız'dan farklı olarak sevgilinin beni değil saçları için bağışta bulunur:

Eger bu Türk benim gönlümü ala eline

Bağışlaram teline Erdebîl ü Halhal'ı⁴⁷

Buna göre şair, sevgilisi şayet onun gönlünü alırsa saçının teline Erdebîl ve Halhal'ı bağışlayacağını ifade eder. Burada Semerkant ve Buhârâ şehirlerinin yerini günümüz İran'ın Güney Azerbaycan bölgesinde yer alan Erdebîl ve hâlen bu eyalete bağlı şehirlerden Halhal'ın aldığı görülmektedir.

Sehî Bey (v. 955/1548) de model beyitten farklı olarak sevgilinin gönlü yerine öpücüğüne Semerkant ve Buhara şehirlerini bağışlayacağını ifade eder. Bu beyit aynı zamanda Semerkant isminin divan şairleri tarafından zaman zaman meyve anlamındaki *semer* ve şeker manasındaki *kand* kelimesi ile cinas yapılarak kullanılmasına da örnek teşkil eder. Şair, Semerkant ve Buhârâ şehirlerini – öpücüğüne teşekkür olarak- sevgilisine bahşeder. Bunu görenler ise sevgilinin dudagını tatlı bir meyveye öptürdüğünü söyler:

Bir bûsene şükrâne Buhara vü Semerkand

Gören didi bûs-ı lebünü viridi semer kand⁴⁸

Benzer bir kullanım Sünbülzâde Vehbî'de (v. 1224/1809) de görülmektedir. O, sevgilinin tatlı dudaklarından dökülen şeker sözlere karşılık Semerkant ve Kandehar şehirlerini bahşedeceğini söyler. Şair burada Buhara'yı zikretmemiş ve yeri-

⁴⁵ Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi, *Meşâ'irü's-şu'arâ*, 235.

⁴⁶ Helâkî, *Divân (Tenkidli Basım)*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: İÜEF Yay., 1982), 32.

⁴⁷ Sinan Cereyan, *Hakîm-i Heydecî ve Türkçe Şiirleri* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 290.

⁴⁸ Sehî Bey, *Sehî Bey Divânı*, haz. Hakan Yekbaş (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2020), 175.

ne Kandehar'ı koymuştur. Bugünkü Afganistan sınırları içerisinde yer alan Kande-
har, Semerkant isminde olduğu gibi divan şiirinde *kand* (*şeker*) kelimesi ile iştikak
ve cinas yapılarak kullanılmıştır.⁴⁹ Yine bu beyitte de şeker manasındaki *kand* ile
Semerkant isminde yer alan ve kent anlamına gelen *kand*⁵⁰ kelimelerinin ilişkilendirildiği görülür:

Şeker-güftârî-yi kand-i leb-i şîrînine Vehbî
*Semerkand ile mülk-i Kande-hâr'ı verdi şükrâne*⁵¹

Nigârî'nin (v. 1303/1886) aşağıda yer verilen beytinde, Hâfız'dan farklı olarak sevgilinin Hintli beninin kendisine değil hayaline Semerkant feda edilir. Bu da ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası şair, Hâfız'dan farklı olarak Semerkant ile bugünkü Özbekistan ve Türkmenistan sınırları içerisinde Harezmi bölgesini zikretmiş ve Buhara'ya yer vermemiştir:

Ger hâl kadar olsa ruhsârı hayâlimde
*Baş eylemek ehvendir Hârezmi Semerkandı*⁵²

Diğer beyitlerden muhteva ciheti ile farklı olsa da 16. asır şairlerinden Filibeli Vecdî'nin (v. 1008/1559) Sultan III. Mehmed'in (v. 1012/1603) cülusu münasebeti ile yazdığı şiirindeki beyte de yer vermek gerekir. Şair bu beyitte, Özbek Hanı'nın eşğine baş eğmeyenler (itaat etmeyenler) senin en hakir kölene Semerkant ve Buhara'yı bahşeder, der. Şeybânî Hanlığı'nın yıkılışının ardından Özbeklerin başına geçen Astarhani sülalesi ve bu sülalenin ilk hanı Abdulbakî Muhammed Han'ın Osmanlı sultanı III. Mehmed'e mektup göndermesi, İran seferleri için yardım ve iş birliği talep etmesi kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.⁵³ Şairin bu beyitte, Özbek Hanı ve III. Mehmed arasındaki söz konusu ilişkiye dikkat çektiği görülmektedir. Semerkant ve Buhara'nın Sultan III. Mehmed'in en değersiz kölesi uğruna bağışlanabileceği sözünden hareketle padişah yüceltilmek istenmiştir:

Eger baş egmez ise hân-ı Özbek âstânına
*Virür ednâ gulamuna Semerkand u Buhara'yı*⁵⁴

Çalışmamız boyunca model metnin konusuna uygun olarak daima sevgili uğruna bağışlanan Semerkant ve Buhara'nın bu beyitte sultanın kölesi için feda edilmesi dikkate değerdir.

Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı'nda yer alan üçüncü gazelin matla beytinin klasik Fars şiirinden klasik Türk şiirine uzanan nazirelerinin ortaya konulduğu çalışmamızda, araştırmalarımız sırasında ilginç bir örnekle de karşılaşmıştır. Son dönem şair ve devlet adamlarından Reşid Fânî'nin (v. 1930-32) hem divan şiiri hem de yeni Türk

⁴⁹ Özkan Uz, "Divan Şiirinde Kande-hâr", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 2/24 (2020), 276.

⁵⁰ Yeniterzi, "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri", 325.

⁵¹ Sünbülzâde Vehbî, *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*, haz. Ahmet Yenikale (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017), 79.

⁵² Nigârî, *Nigârî Dîvânı*, haz. Azmi Bilgin (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017), 408.

⁵³ Halil Ülker, "Osmanlı Özbekistan Siyasî İlişkileri (1514-1873)", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (2019), 3991.

⁵⁴ Filibeli Vecdî, *Filibeli Vecdî Dîvânı*, haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017), 59.

şii tarzında yazdığı ve *Fânî Çiçekler* ismini verdiği eserinde *Şathiyyât* başlıklı şiirde şair, sevgilinin mahmur bakışları için Kilis'i bağışlar:

*Maçanın ikilisi,
Kör kandilimin isi;
Mahmûr bakışlarına
Bağışladım Kilis'i!*⁵⁵

Şair bu dördlüğün sonundaki dipnotta “Be hâl-i hindûyeş bahşem Semerkand u Buhârâ râ!” şeklinde Hâfız'ın matla beytindeki meşhur mısraya yer verir. Bu örnek, Hâfız-ı Şîrâzî'nin asırlar boyu şairler arasında dilden dile dolaşan matla beytinin divan şiiri dışında yeni Türk şiirine etkisini göstermesi bakımından da çarpıcı bir örnektir.

Sonuç

Hâfız-ı Şîrâzî'nin “اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را / به حال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را” beyti hem klasik Fars hem de klasik Türk şiirinde mühim bir şöhrete ulaşmış ve pek çok şair tarafından tanzir edilmiştir. Metnin klasik Fars şiirindeki nazirelerinde vezin ve kafiye konusunda zemin metne uyum gösterilirken aynı durum klasik Türk şiirinde görülmez. 15. asır şairlerinden Ahmed Paşa'dan başlamak üzere Sehî Bey, Bâkî, Avnî, Sünbülzade Vehbî, Filibeli Vecdî pek çok şaire ilham olan bu beyitte, yalnızca Avnî Farsça yazmış ve model metnin kafiyesine sadık kalmıştır. Onun dışındaki örnekler Türkçe nazmedilmiştir; model metindeki vezin ve kafiye birliğinin dışına çıkmıştır. Bu noktada nazirenin tanımlarından “konu birliğine” değinmek gerekir ki örneklerin çoğunda konu model metinle benzerdir. Üslûp ve söyleyiş bakımından ise şairlerin bir kısmı, zemin metnin kelime ve hayallerini aynı şekilde kullanarak nazireler ortaya koyarken bazısı da küçük veya büyük çaplı değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerin başında model metinde yer alan sevgilinin benine mukabil; sevgilinin bizatihi kendisi, saçı yahut aşığa verdiği busesi yer almaktadır. Yine zemin metinde sevgilinin küçük ve siyah beni karşılığında Buhara ve Semerkant şehirlerinin yerine yahut yanına Harezm, Kandeher, Mısır gibi mekânların getirildiği görülür. Değişen bu mekânlar arasında İstanbul ve Galata'nın zikredilmesi, söz konusu metinlerin olduğu dönemin siyasî düşüncesinin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Nitekim ilgili örneğin geçtiği beyitlerden birinin İstanbul fatihi Sultan II. Mehmed'e ait olması dikkate değerdir. Klasik Türk şiiri geleneğinde yazılmasa da Reşid Fânî'nin şathiyyesinden alınan örnekte Semerkant ve Buhara'nın yerine Kilis'in konulması ise ilginç bir kullanım şeklidir. İlgili dördlükte şairin Kilis ismine yer vermesi muhtemelen kafiye zarureti sebebiyledir.

Bu çalışma ile Hâfız'ın ünü çağları aşan matla beytinin gerek klasik Fars şiirinde gerek klasik Türk şiirinde yaygın bir etki bıraktığı, pek çok şairin bu metin merkezinde nazire kaleme aldığı anlaşılmıştır. Ayrıca klasik Türk ve Fars edebî ilişkileri arasındaki yakınlığın, Hâfız'ın Türk divan şairlerine etkisinin de ne denli

⁵⁵ Şevket Enes Samancıoğlu, *Reşid Fânî Hayatı ve Fânî Çiçekler Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 532.

güçlü olduğu görülmüştür. Benzer çalışmalarla İslam medeniyeti havzasında ortaya konulan bu iki büyük kültüre ait edebî malzemenin ve özellikle Hâfız-ı Şîrâzî'nin klasik Türk şiirine etkisinin karşılaştırmalı okuma ve araştırmalara tabi tutularak incelenmesi, bu şiirin inşa ve gelişim sürecini anlamaya katkı sunacaktır.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* APM (%40), HA (%60); *Literature review / Literatür taraması:* APM (%70), HA (%30); *Data collection / Veri toplama:* APM (%40), HA (%60); *Data analysis / Veri analizi:* APM (%70), HA (%30); *Writing the article / Makalenin yazımı:* APM (%60), HA (%40); *Revision the article / Makale revizyonu:* RK (%50), HA (%50)

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aksoyak, İsmail Hakki. "Hafız Divanındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi". *Bilig* 8 (1999), 99-104.
- Akün, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/389-427. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Arminus, Vambery. *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*. çev. N. Ahmet Özalp. İstanbul: Ses Yay., 1993.
- Ayan, Hüseyin. *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. 2 Cilt. Ankara: TDK Yay., 2002.
- Birgören, Hamdi. "İki Şair: Hâfız-Fuzûli Karşılaştırması". *Turkish Studies* 8/8 (2013), 299-323. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4693>
- Canım, Rıdvan. *Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsîratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.
- Cereyan, Sinan. *Hakîm-i Haydecî ve Türkçe Şiirleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Çavuşoğlu, Mehmed. "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar". *Gazi Türkiyat* 1/8 (2011), 23-35.
- Çelebioğlu, Ayşe. "Klasik Türk Şiirinde Menekşe". *Atatürk Üniversitesi GSED* 37 (2016), 161-182.
- Çiçekler, Mustafa. "Nazîre (Fars Edebiyatı)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/458. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Derdiyok, İbrahim Çetin. *Cemali Hayatı Eserleri ve Divanı : İnceleme, Tenkidli Metin, Tıpkıbasım*. Cambridge: Harvard University, 1994.
- Devletşah. *Şair Tezkireleri (Tezkiretü's -Şu'arâ)*. çev. Necati Lugal. İstanbul: Pinhan Yay., 2011.
- Doğan, Muhammed Nur. *Fatih Divanı ve Şerhi (Metin, Nesre Çeviri ve Şerh)*. İstanbul: Yelkenli Yay., 2006.
- Durmuş, İsmail. "Nazîre (Arap Edebiyatı)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/455-456. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Emîr Hüsrev-i Dihlevî. *Dîvân-ı Emîr Hüsrev-i Dihlevî*. Tahran: İntişârât-ı Cavidân-ı İlmî, 1345.
- Es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi. 2018. *Meşâ'irü's-şu'arâ*. editör Filiz Kılıç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Filibeli Vecdî. *Filibeli Vecdî Dîvânı*. haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017.
- Hâfız-ı Şîrâzî. *Divan-ı Gazeliyât-ı Mevlânâ Muhammed Hâce Hâfız-ı Şîrâzî*. nşr. Halîl Hatîb-Rehber. Tahran: İntişarat-ı Safi Alişah, 1388.
- Helâkî. *Divân (Tenkidli Basım)*. haz. Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: İÜEF Yay., 1982.
- Kalpakhı, Mehmet. "Osmanlı Şiir Akademisi: Nazire". *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006.
- Kanar, Mehmet. "Baki Divanındaki Farsça Şiirler". *Doğu Esintileri* 2 (2014), 1-40.
- Karansadr. *ادبیات و هنر*. Erişim 06 Şubat 2023. <https://karansadr.wordpress.com/category/%d9%87%d9%86%d8%b1-%d9%88-%d8%a7%d8%af%d8%a8%db%8c%d8%a7%d8%aa/>
- Kartal, Ahmet. "Türk'ün Hafız Sevgisi Yahut Hafız Türk'e Ne Anlatır?" *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*. 125-131. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011.
- Konevî Mehmed Vehbî Efendi. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1872.
- Köksal, Mehmet Fatih. "Nazirecilik Geleneği ve Lâmî". *Bursalı Lâmî Çelebi ve Dönemi*. ed. Bilal Kemikli - Süleyman Eroğlu. 191-201. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., 2011.
- Köksal, Mehmet Fatih. *Sana Benzer Güzel Olmaz -Divan Şiirinde Nazire-*. İstanbul: Büyüyenay Yay., 2018.

- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Divânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: TDK Yay., 2011.
- Mazıoğlu, Hasibe. "Fuzûlî'de Hâfız-ı Şîrâzî'nin Etkisi". *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*. 538-558. Ankara: TDK Yay., 2009.
- Muhammed Ali Fazl'-Alî. "karansadr.wordpress.com". *بیان دیدگاه — هنر و ادبیات*. Erişim 17 Nisan 2023. <https://karansadr.wordpress.com/2012/06/07/%D8%A7%DA%AF%D8%B1-%D8%A2%D9%86-%D8%AA%D8%B1%DA%A9-%D8%B4%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D8%B2%DB%8C-%D8%A8%D8%AF%D8%B3%D8%AA-%D8%A2%D8%B1%D8%AF-%D8%AF%D9%84-%D9%85%D8%A7/>
- Sâ'ib-i Tebrîzî. *Divân-ı Sâ'ib-i Tebrîzî*. thk. Amîr Firoozkoohî. Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1345.
- Samancıoğlu, Şevket Enes. *Reşid Fânî Hayatı ve Fânî Çiçekler Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Sehî Bey. *Sehî Bey Divânı*. haz. Hakan Yekbaş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2020.
- Sûdî-i Bosnevî. *Şerh-i Divân-ı Hâfız (İnceleme-Tenkitli Metin)*. haz. İbrahim Kaya. 3 Cilt. İstanbul: TYEK Başkanlığı Yay., 2020.
- Süheylî Ahmed b. Hemdem Kethudâ. *Süheylî Divânı*. haz. M. Esat Harmancı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017.
- Sünbülzâde Vehbî. *Sünbülzâde Vehbî Divânı*. haz. Ahmet Yenikale. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017.
- Sürûfî. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, OE_Yz, 0582.
- Şehriyâr-ı Tebrîzî. *Külliyât-ı Şehriyâr-ı Tebrîzî*. Tahran: Hayyâm Yayınevi, 1336.
- Şem'î. *Şerh-i Divân-ı Hâfız*. İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_B, 0068.
- Şu'ûrî, Hasan Efendi. *Ferheng-i Şu'ûrî*. 4 Cilt. İstanbul: TYEK Başkanlığı Yay., 2019.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2006.
- Tarlan, Ali Nihat. *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yay., 1992.
- Taş, Bünyamin. "Hâfız Şârihlerine Göre Şîrazlı Türk". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/8 (2019), 262-274.
- Uz, Özkan. "Divan Şiirinde Kandehar". *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* 2/24 (2020), 267-284.
- Ülker, Halil. "Osmanlı Özbekistan Siyasî İlişkileri (1514-1873)". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/4 (2019), 3977-4006.
- Yavuz, Kemal. "Türk Şiirinde Nazire". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 10 (2013), 359-424.
- Yeniterzi, Emine. "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-)* 3/15 (2010), 301-334.
- Yılmaz Vurgun, Seda. "Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2016), 138-157.

